

Azərbaycan Respublikasının
Prezidenti yanında
Kütləvi İformasiya Vasitələrinin
İnkişafına
Dövlət Dəstəyi Fondu

Azərbaycanlıq ideyasının təbliği

Faiq Ələkbərli
dosent, fəlsəfə üzrə
fəlsəfə doktoru

IV Yazı

Hüseyin Cavidə görə, ağıllı insan həyat və ölümün mənasını vaxtında anlamalı, heş bir seyde ifrata varmamılmalıdır. Bir sözə, insan bilməlidir ki, bəzən yaşamaq kimi, ölmək də xoşbəxtlikdir. Sadəcə, hər bir seyde anlam olmalıdır. O, yazdırdı:

Ölüm var ki, həyat qadar dəyəri,
Həyat var ki, ölümən də zəhərlidir.
Yaşamaq da xoşdur, ölmək də xoşdur.
Qayosuz həyatda ölüm də boşdur.
Hər sönük eşq üçün üzülmək fəra,
Dar gəlməsin dünya genişən sənə.
Er-gec məzar alır bizi qoynuna,
Uyma, saqın, vəqt gəlmədən ona. 1

Cavidə görə, insan ancaq böyük bir eşq üçün hər şeyi gözə ala bilər. Bunun üçün insan ali bir idealın daşıyıcısı olmalı, nefsine xor baxan qəhrəman olmalıdır. Cavid yazdırdı:

“Ölüm də xoş...” dedim, qapılma hissə,
Böyük bir eşq üçün lazımlı gəlirsə,
Nəfsinə xor bağan bir qəhrəman ol,
Haqqın cənəsindən keçən insan ol!
‘El içən ağlayan göz kor’ olsa da,
İnanma, arqadaş! O, bəs bir səda!
Xayırlı, xudkam olub sapma dar yola,
Həp el içən ağıla, el içən sızla!
Ağla demək – çarpış, vurmuş deməkdir,
Ağlamaq insana miskinlik verir.
Bir eylik yapsan issız yurduna,
Haqq da, həqiqət də göz öndündədir,
Yer altında deyil, yer üstündədir.
Bəxtiyarsan, əger çəkdiyin əmək
Cihan sərgisindən versə bir çıçək. 2

Cavid bir tərəfdən hər adətin köhnəmiş, çürümüş hesab olunub atılmasından da, hər yeniliyə də mədəniyyət deyilib qəbul olunmasının da eleyhinədir. Bir sözə, köhnə adətlərə yeni adətlər məsələsində ifratı varmamaq üçün insan doğru seçim etmək iqtidarından olmalıdır. O, yazdırdı:

Dəmin gülməməyə ‘əski adət’dən,
Bən şəşirdim, bəlkə onu fərq etmədin.
Əski olsun, bu xoş adət on mədəni,
Ən yadızlı adətlərdən daha yeni..
Cahil-alım həp çarpışır, həp gülləşir,
Meydanda tək qalmaq hən pənəcələşir.
İnsan var ki, güllüb durukən qıvvatı,
Qarşı gələcə məcbur olur itətə. 3

O, belə bir qənaəetə gəldi ki, hər hansı təhlükələrə üstün gelmək üçün bəşər övladı qorxusuz olmalı, mücadilə aparmalıdır. Çünkü qorxu içinde yaşamaq insanı da, cəmiyyəti də yavaş-yavaş öldürür. O, yazdırdı:

Hər qüvvətə üstün gəlir ancaq
qorqusuz bəşər,
Cihan yigit ərlərindir, qorqaq
gözə çöp düşər.
Qorqu-sinsi bir mərəz ki, azar-

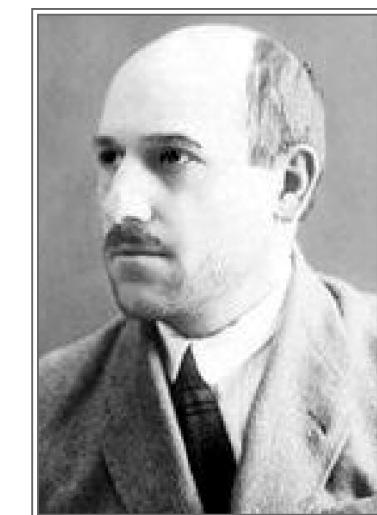
yük İskəndər, böyük Napoleon deyə öz qəhrəmanlarına abidələr yapdırıyor, heykəller dikdiriyorlar. Feqət bizlər!.. Bizlər isə Çingiz kibi cihangırılara, Teymur kibi qəhrəmanlara xunxar, canavar deyə ləkələmek istiyoruz!”⁶

Beləliklə, Cavid Türk tarixinin obyektiv öyrənilmesinin ve Türk böyükələrinini doğru dəyərləndirməsinini vacibliyini bəyan etmişdir. Azərbaycan Türk filosofunun fikrincə, Türk hökmədarlarına başqa milletlərin alimlərinin deyil, milletimizin öz alimlərinin gözü ilə baxıb qiymət verməliyik. Eyni zamanda, Cavid türkələrin həmişə törələrinə sahib çıxmalarını və milli şərəflərinə uca tutmalarını, xüsusiile qeyd etmişdir. Türk xalqlarının şanlı tarihindən söz açan Cavid yazdırdı ki,

Namus, vədan insanlarda iki böyük qanatdır,
Onlar ilə Adam oğlu yüksək göyərdən aşar.
Namus, vədan bizlər üçün daimi bir hadadır,
Türkələr həp hiss içən doğmuş, onuna yaşar.

Bir millətin tarixidir kökü, yurdu, yuvası,
Tarixiniz baş ucundan hərmiş əksik olmasın.
‘Altay’ dağ, ‘Makan’ çöyü, ‘Yasın’ ovası,
Birəyidin sahifədir, hər türkgrəkənənəs.

Bu baxımdan Cavidə görə, artıq yatmaq vaxtı deyil, bütün qonşu millətlər kimi XX əsre üzüağ çıxmak lazımdır. Bunun üçün isə, türkün keçmiş şanlı və şərəffi tarixini öyrənib fəxr etməklə iş bitmez, türkün şərəfini və şanını XX əsrede de qorumaq, yaşıatmaq lazımdır. O, yazdırdı:

Yalanmı? Doğrumu – derkən
yanardı idrakım14.

Hüseyin Cavidin dünyagörüşündə milli-dini maarifçilik və turançılıq məsələləri

azar öldürür,

Nəşəsiz bir ömrü ancaq mübarizə
güldürür. 4

Sadəcə, burada ince bir məsələ var ki, qüvvətli kim isə, haqlı da o çıxır. Deməli, zəifsənə haqsızsan və ölməyə, köləliyə məhkumsan. Cavid yazdırdı:

beş-altı əsr bundan əvvələ qəder türkün atı kişneyənde bütün ölkələr, onların kralları, prensləri, şahları təslim olmışlar:

Bir zamanlar şərəfli Turanın
O cihani əyəri qavğanın
Qəhrəman, bərguzidə evladı,
Türkərin adlı-şanlı əcədadi
Saldırıb titrədi yer yüzünü,

Har şey qüvvətadır, qalan həp yalan...
Güçsüzlük ən böyük qüsürdur, inan!
Bütün cahan qüvvət tərəfdandır,
Qəvi iblis olsa belə Tanndır.

Acızların haqqı ölümdür ancaq... 5

Höküm edər, diniştirdi hər sözünü.
Nə zaman kişnəsəydi türkün atı,
Qırılırdı bir ökənin qanatı. 7

Vaxtile türkələrin mərhəmeti sayəsində canını qurtaran milletlərin indi türkə qənim kəsilməsini tarixin acı istehzasi adlandıran Cavidin fikrincə, artıq türkələr zamanın dəyişməsini görməli, oyanmalı, özüňü tanimalı və yüksəlməlidir:

Qalx, oyan, gör nə fikrə xadimən?
Kimişin oğlusan? Nəsin? Kimsən?
Sürünüb durma böylə, bir yüksəl!
Bir düşün, gör beş-altı əsr əvvəl
Nə idin? İndi nərdəsən? Bu nə yəs?
Əcəba yoxmu səndə izzəti-nəfs. 8

Cavidə görə istiqbala, ideala qatmaq üçün isə milli-dini birləşmələrə lazımdır:

Idealsız nicat ümidi məhal...
‘İttihad’! İştə ən böyük ideal!
Səni qurtarsa, qurtarıb birlik,
Çünki birlikdədir fəqət dirilik!... 9

“Qoca bir türkün vəsiyyəti” şeirində də Cavid yazdırdı ki, 20-ci əsrdə ilk vezifəmiz Türk milletinin şanlı tarixini, mədəniyyətini və mənəviyyatını öyrənmək olmalıdır. Yəni ilk növbədə, milli mənsubiyətini tanımlı və türk olmayıla məzla fəxr etməliyik. Cavid yazdırdı:

Südü təmiz, əsil oğul bilməzni ki, əcədadi
Nasıl doğub yaşaşır, nə ərliklərmiş.
Bilməli ki, tez məhv edər zaman nankorevlədi,
Öz nəslini unutular çöpdən sənəbü getmiş.

Bir millət öz kökü üstə bir, böyük, yüksəlir,
Kölsüzəzəcəbürqur, qışaqmaz, bərvəməz.
Bağın, görün tarixiniz səzə nələr göstərir,
Həpsər, həp həyliklər, ancaq şəhər gərməz.

Əvət, aylan yavurlarım! Türkələr həp çənlidir,
Elmas kiblə ləkəsizdir, saqın, qafıl olmayıñ.
Əs, iyiminci əsdir! Vəzibəsi pekəğir... 11

Bu cür milli duyğuların təsiri altında H.Cavid “Şeyda” pyesində de yazdırdı ki, millətin milli azadlığı, onun birliyində, oyanışında, bütövülüyündə və mübarizliyindədir. Millət öz haqqını almalı və geri verməlidir. Bir sözə, H.Cavid Türk xalqlarını oyanmağa, birləşib əsərətdən xilas olmağa çağırıldı:

Çox əzildin yetər, haydi doğrul, ər ol!
Haq sənindir bu gün arkadaş! Hazır ol!
Haq sonin, çünki zəhmət sonin...
Güç sonin, səyə qeyrat səninq. 12

Fəlsəfə tarixçisi Müstəqil Ağayevin fikrincə, H.Cavid bu çağırışları edərkən moizə və nəslihet yolunu tutmur, öz sözünü qəti və birbaşa söyləyir. Çünkü Cavidin ruhunda ruh düşkünlüyü, şübhə yoxdur, əksinə mübarizə və inqilab yolu vardır. Cavidin mühüm milli emmərlərindən biri də Türk dili ilə bağlıdır. O, elə aydınlarımızdan dərhal ki, orta Türk dili ideyasını sözdən əməle keçirməyə çalışmış, bütün əsərlərini (“Səyavuş”, “Şeyda”, “İblis” və b.) Türk dünyasının anlayacağı bir dilde qələmə almışdır. Bu gündə Cavidin yolu davam etdirərək sözdən işe keçmək lazımdır. Orta Türk dilinin yaradılması Türk dünəyin bu günü və geleceyi üçün çox önemlidir.

H.Cavid də M.Ə.Rəsulzadə və Ə.Hüseynzadə kimi hesab edirdi ki, Türk xalqlarının dil birliliyi digər birliliklərdən daha önemlidir. Bu mənada, Cavid əsərlərini qələmə aldığı ilk illərdən etibarən orta Türk dilini özü üçün bir yol seçmişdir. Belə ki, Azərbaycan Türk aydını istəşir və dramlarında, istoriəde pubistik yazılarında bütün Türk dünyasının anlaya biləcəyi bir Türk dilindən istifadə etmişdir.

Cocuqken, iştə xatirəmdədir, gecələr
Öyüb də cənnəti təsvir edərdilər.. daim
Maraqlanır, düşüñürdüm:
nadir şu bilməcələr.

Azərbaycan Respublikasının Prezidenti yanında Kütləvi İformasiya Vasitələrinin İnkişafına Dövlət Dəstəyi Fondu maliyyə dəstəyi ilə çap olunur

Türkiyədə H.Cavidin ırsını araşdırınlardan Mustafa Haqqı Türkəqul doğu qeyd edir ki, Azərbaycan Türk aydının orta Türk cədən çıxış etməsində İstanbul türkçəsinə incəliyinə qədər mənimsəməsi mühüm rol oynamışdır: “Yaradıcılığının ilk dövründə, bilxassə şeirlərində İstanbul şivəsini məhərətli işlədən şair sonralar yaradıldığı əsərlərində bu şivəni Azərbaycan ədəbi türkçəsinə yaxınlaşdırmağa çalışmışdı və demək olar ki, bu işdə müvəffəq olmuşdur. Bunu üçün də Cavidin türkçəsinə nə tamamilə İstanbul türkçəsi, nə də tamamilə Azərbaycan ədəbi türkçəsi demək qabildir. Cəsərətə deyə bilərik ki, Cavid bu iki türkçə şivə arasında bir körpü yaratmışdı və bu iki şivə arasındakı məsafəni qısaltmışdır”¹⁵.

Hüseyin Cavidin türkçəsi demək olar ki, bütün Türk xalqlarının anlayacağı bir türkçədir. Başqa sözə, Cavidin dilini Türküstəndə, Qafqazda, Türkiyədə, Qazanda, Krimda, Uygurustanda və başqa Türk əllerində onu öz ana dili kimi anlayaraq oxuyan türkələr vardır. Görünür, Cavid Türk dünyasının bu gününü düşünərək əsərlərinin imlasına toxunulmamasını vəsiyyət etmişdir. Bu, böyük Türk oğlunun fəni dünyadaki ölümündən sonra bəle ulu Türk milletinin geleceyini düşünməsinin bariz örnəyidir.

1 Yenə orada, s.210
2 Yenə orada, s.212
3 Yenə orada, s.220
4 Yenə orada, s.213
5 Yenə orada, s.230
6 Cavid H. Əsərləri. Beş cilddə II cild. Bakı, «Lider nəşriyyat», 2005, s.7h.70

7 Cavid H. Əsərləri. Beş cilddə I cild. Bakı, «Lider nəşriyyat», 2005, s.52

8 Yenə orada, s.54
9 Yenə orada, s.54
10 Yenə orada, s.128
11 Yenə orada, s.128

12 Cavid H. Əsərləri. Beş cilddə II cild. Bakı, «Lider nəşriyyat», 2005, s.272

13 Ağayev M.B. Hüseyin Cavidin dünyagörüşü. Bakı, «Teknur», 2005, s.56

14 Cavid H. Əsərləri. Beş cilddə I cild. Bakı, «Lider nəşriyyat», 2005, s.55

15 Türkəqul M.H. Azərbaycan Türk şairi Hüseyin Cavid. Bakı, 2002, səh.53